

תשובות שנגנזו

רובם של אוספי שאלות ותשובות של גדולי הפוסקים, נאספו, נערכו ונדפסו לאחר פטירתם של מחבריהם. העורכים, על פי רוב בניהם או תלמידיהם, הרשו לעצמם ליטול לידיהם סמכות של צנזורים ועל פי שיקולם הם או בהשפעת אחרים. גרעו מנוסח התשובות ואף השמיטו תשובות שלימות. כך נגנזו כמה תשובות, שלא הגיעו כלל לעיני הלומדים, אך מן המעט שנתגלה ונודע, אנו יכולים להקיש על אלה שאבדו ואינן ולהעריך את האכידות גם מבחינה הלכתית וגם מבחינה היסטורית.

סוגי ההשמטה הם שנים:

(א) יש שבמהדורה הראשונה, לפעמים בחלק ממנה בלבד, התשובה נדפסה ובשאר הטפסים או במהדורות שלאחריה נשמטה. (ב) תשובות שגם למהדורה הראשונה לא נכנסו ועל מציאותן אנו יודעים ממקורות אחרים. ברור, שלא לכל השמטה יש ליחס כוונה ומחשבה תחילה. גרמו לכך גם סיבות אחרות. אמנם יש שתוכן התשובה או מסיבות אחרות סביב לה מעוררים מחשבה על כוונה. על תשובות מסוג זה איחד את הדיבור.

תשובות הרדב"ז ושו"ת ר' בצלאל אשכנזי

בתשובות הרדב"ז, ויניציאה תק"ט, חלק ב, סי' תשצו, נמצאת תשובה בעניין חיתון עם קראים. תשובה זו, המשתרעת על ארבעה עשר עמודים גדולים היא תגובה על דברי ר' שמואל ב"ר משה הלוי ׳ חכים, שכתב קונטרס שלם, בו הוא מתיר להתחתן עם קראים¹. הרדב"ז מברר את השאלה לכל צדדיה, קובל על ר' שמואל ה"מטהר שרץ מן התורה", כי הקראים "מחללים את המועדות בחוצפה רבה ועושים כל מיני מלאכה בהם. ולענין השבת הם מחללים אותו בכל מלאכות שהם מדרבנן ואפילו במלאכות מן התורה". ואף על פי שגם הרדב"ז מוצא אפשרות להתירם לבוא בקהל ישראל "אם היו מסכימים לשוב אלינו ולקבל דברי חברות להיות כמונו", אך כל עוד שלא קיימו תנאי זה, הרי הם "כמינים גמורים לענין הריגה". "והמינים והצדוקים והביתוסים, כפי רוע דעותיהם, הורגים אותם לכתחלה, שלא יפסידו ויאבדו האמונה וכבר יצא מזה הלכה למעשה באנשים הרבה בארצות המערב". תשובה זו נדפסה כולה גם בקובץ התשובות של תלמיד הרדב"ז, בשו"ת ר' בצלאל אשכנזי (ויניציאה שנ"ה), סימן ג.

במהדורת סדילקאב של שני הספרים, היינו: שו"ת ר' בצלאל אשכנזי (תקצ"ד) ותשובות הרדב"ז (תקצ"ו) נשמטה תשובה זו. במפתח התשובות גם לרדב"ז וגם לר' בצלאל אשכנזי, נשארו בדפוס סדילקאב ציון התשובות לפי סימניהן. אף על פי שנשמטו בפנים, מעניין הוא

1 ראה על זה: ש. אסף, באהלי יעקב, ירושלים תש"ג, עמ' 186.

בייחוד המפתח לשו"ת ר' בצלאל אשכנזי, שהועתק מדפוס ויניציאה עם ציוני הדפים של הדפוס ההוא ולא שמו לב שהפאגיאציה בדפוס סדילקאב אינה מתאימה לו כלל.

עצם הדבר שתשובה זו נשמטה משני אוספי התשובות שנדפסו זה אחר זה, תוך שנתיים, מוכיח, שגניזת תשובה זו לא היתה מקרית, אלא נעשתה בכוונה מיוחדת.

בזמן הדפסת שני אוספי תשובות אלה, היינו בשנים תקצ"ד—תקצ"ו, היה ממונה על דפוס סדילקאב צנזור ממשלתי בשם לוי בורובסקי. הוא היה מחמיר ביותר ובתשובות "תרומת הדשן" שנדפסו בתקצ"ה בסדילקאב השמיט תשובות רבות. השמטות אלו מובנות הן. כל התשובות והפסקים שהוצאו על ידו, דנות בענייני הנצרות והנוצרים². אך בלתי מובנת היא השמטת תשובה הדנה בענייני הקראים³. ואם נניח אפילו, שהפסקה על הריגת הצדוקים והביתוסים והשוואת הקראים אליהם לא ישרה בעיניו — הרי לפי נוהג הצנזורים היה מוציא פסקה "מסוכנת" זו ולא היה פוסל בשל כך תשובה ארוכה בת שבעה—שמונה דפים.

אני משער, שלא יד הצנזור נגעה בתשובה זו, אלא היתה כאן צנזורה פנימית. בשנים בהן נדפסו שני אוספי תשובות אלה התחילו הקראים משתדלים אצל השלטונות הרוסיים — ועד לצאר הגיעו — שיוענקו להם זכויות הערפה ביחס ליהודים. נימוקיהם היו: שהקראים התישבו בקרים עוד קודם עליבת "אותו האיש"; שדת הקראים אינה דת היהודים ואין בידהם אלא תורה שבכתב, הם מזוהים עם הצדוקים ולא עם הפרושים, אבותיהם של היהודים. בשנת תקפ"ח (1828) שוחררו הקראים מחובת הצבא. בשנת תקצ"ה (1835) גרמו לגירוש היהודים מטרופי, בטענה שהזכות להתישבות בטרופי ניתנה לקראים. ולא ליהודים. באותן השנים יצאו גם ספריו של פירקוביץ "מסה ומריבה" ו"חותם תכנית" המלאים שנאה ורעל נגד התלמוד והרבנים והשמצות גסות בכלל על היהודים⁴ ומה שנכתב בספרים אלה נאמר קודם בעל-פה באוני השלטונות הרוסיים.

מדפיסי סדילקאב, ראו, איפוא, צורך להוציא תשובה זו, שמצד אחד משווה גם היא את הקראים לצדוקים ומצד שני, לרגל חריפותה, יכלה לעורר קיטרוג מצד הקראים וגם לגרום לתלאות ולגירושים.

שאלות ותשובות הרמ"א

במהדורה הראשונה של שו"ת הרמ"א (קראקא ת) וכן במהדורת תאמבורג והנובר (שתיהן בשנת ת"ע) נמצאת בסי' קכד תשובה בנוגע לסתם יינם. במהדורת אמשטרדם (תע"א) נשמטה תשובה זו. לדעת הגאון ר' אברהם דנציג

2 סימן קצה: בכמה עירות נוהגים היהודים לשלוח דורונות לכימרים ביום שמיני לגיטל כשמתחדשין להם השנה, ויש חשש זהירות בדבר אם לאו? סימן קצו: כומר או שר שיש לי צלם או שתי וערב קבוע בבגדו — ובא יהודי כנגדו לכבדו ולהסיר המצנפת מפניו, שרי או אסור? וכן הסימנים קצח—קצט, רעו ובמסקים: כז, קיב.

3 כמו שנשארו בתשובות אחרות ברדב"ז, דפיס סדילקאב, חלק א, סי' עג: חלק ב, סי' תשעד: חלק ד, סי' ריט, שבסחות חריפות המ"הם איתם הדברים אשר בתשובה שהוצאה.

4 כל זה באוצר ישראל ערך "קראים" ו"פירקוביץ", וכן באנציקלופדיה יודאיקה בערכים חנוכרים.

ב"חיי אדם" (גשמת אדם שם, כלל סט, סי' ג), נשמטה תשובה זו בכוונה — "אולי על פי צווי הגאונים המסכימים" על מהדורה זו, היינו, ר' צבי חגיו זר' נפתלי כ"ץ. כנימוק לכך משער בעל "חיי אדם" כי תשובה גנובה היא... ואיזה תלמיד מאנשי מעתריך כתב תשובה זו והניחה בין כתבי הרמ"א⁵.

שאלות ותשובות נודע ביהודה

מטעם הצנזורה הרשמית הוצא חלק מתשובה משו"ת "נודע ביהודה", אם כי לא מטעמי צנזורה רגילים.

המדובר הוא בתשובה, סי' עב, מהדורא קמא, חלק אבן-העזר, המשא ומתן בתשובה הוא על אשת-איש שזינתה והגאונים בעצמם מעידים על כך. בעל "נודע ביהודה" נשאל על ידי בית-דין בעיר אחרת, ומביאים בפרוטרוט את גביית העדות. בשו"ת "נודע ביהודה" שנדפסו בחייו (פראג תקל"ו) נדפסה לפני תשובתו של בעל "נודע ביהודה" גם גביית העדות המתארת את העובדות תיאור מדויק, בהדפסה השנייה (זאלקווא תקפ"ג) נשמטה גביית העדות ולא נשארה אלא תשובתו של הנודע ביהודה. בעתון Orient, שנת 1848, בחלק הספרותי, נמסרה הסיבה של השמטה זו: משפחת הסוטה פעלה אצל הצנזור שישמיט את החלק הזה של התשובה מאחר שמתוך גביית העדות נתבלטה זהותה של המשפחה. גביית עדות זו נדפסה שוב במהדורות הבאות לאחר מהדורת זאלקווא. כנראה הדפיסו על פי ההדפסה הראשונה.

שאלות ותשובות "חתם סופר"

שו"ת חתם סופר על יורה דעה, יצא בתר"א, היינו שנה לאחר פטירתו של הגאון המחבר זצ"ל. שאר החלקים יצאו לסירוגין: על אורח חיים — תרט"ו, על אבן העזר, חלק א — תרי"ח; חלק ב — תרי"ט; על חושן משפט — תרכ"ב; חלק ו, בו נאספו כל התשובות שמשום מה לא מצאו את מקומן לפי הסדר — בשנת תרכ"ד.

בשנת תר"ה פירסם רבי אליעזר הורביץ מווינה ב"כוכבי יצחק" שאלה ששאל את רבו ר' משה סופר וכן תשובתו אליו אם מציצה היא דוקא בפה או לא. פירסום התשובה עורר התעניינות ורבי אליעזר הורביץ נשאל באותה שנה על כך⁶. מנדל בריי שטרן, עורך "כוכבי יצחק", היה איש פרשבורג⁷ ותלמיד "חתם סופר".

5 ראה ביכליוגרפיה בהגהות ר' ראובן מרגליות בשם "אור לשמים" על שו"ת מן השמים, סי' יז, וכן בהוספותיו למהדורה שנייה (תרס"ט), עמוד 42.

6 "מופת הדור" מאת הרב יקותיאל ארי' קאמלהאר (מונקאטש תרפ"א, דף מב, ב, הערה א) מביא: מה שכתב שם (באריענט), כי המשפחה ההיא פעלה על לב הצנזור, כי יסחוק את התשיבה ההיא בהיצאה שניה, זאת אומרת כי לא נדפסה כי אם בשנת תקל"ו בראשונה בספר הניזב... וכן מה שכתב שם... צא וחשוב, ועל כן לא העתקתים בסנים. ופורתא לא דק, כי אם גם נכון הוא, שהתשובה נדפסה גם במהדורת זאלקווא אך גביית העדות שהוקדמה לתשובה נשמטה שם. אפשר אמנם שגביית העדות נשמטה רק מתוך חלק ממהדורת זאלקווא ולפני הרב קאמלהאר. נודע טופס ממנו לא הושמש כלום. ב"מיסת הדיר", הוצאת סיעטקוב תרצ"ד, עמוד יז, לקיחה הערה זו בחסר.

7 לפי המהדורה השנייה, חלק א, עמוד 40—41. 8 יד אליעזר, סי' נה.

9 סרקי השכלה לראובן פאהן, חלק א, 224—225.

הוא היה מבאי ביתו של רבו ומלמד את בניו דקדוק וקשה להנחית שפירסום התשובה ב"כוכבי יצחק" לא היה ידוע בפרשבורג ואף על פי כן היא לא זכתה להכנס גם לחלק הששי מאוסף התשובות. שהוא הקובץ משארית התשובות אשר לא באו בתוך החמשה חלקים חת"ם סופר... כי אלו נאבדו מתוך ספר הזכרונות... ונשארו מפוזרים אנה ואנה¹⁰.

ר' משה שיק, בעל מהר"מ שיק, תלמידו המובהק של החת"ס, ידע על תשובה זאת מפי השמועה "שהביאו שמרן זצ"ל וכו' ולפי זה מה שהעידו משמ"י דמרן זצ"ל שהתיר ע"י ספוג" וכו' (מהר"מ שיק, סי' קנב, חלק אורח חיים). הוא אמנם מפלפל בדברי רבו לפי מה שנמסר לו ולבסוף הוא קובע, שמעשה שהיה כך היה: דהמזהל בעיר מלוכה ווין היה מומחא גדול ונשוא פנים והוא היה המזהל הראשון שנתחזק שם והיה לו חולי המתדבק... וכיוצא באלו בוודאי זה מזיק והיה קשה להעביר את המזהל המומחא הנ"ל והתיר מרן הגאון זצ"ל בשעת הדחק, שהיה קשה להעבירו על כן התיר לעשות המציצה על ידי ספוג" (שם). ובאמת נראה מבואר דלא אמר כן, אלא להוראת שעה ושעת הדחק והיה לו טעם בזה וכמו שכתבתי לעיל. דהרי בפנקס התשובות שלו לא הועתק ולא באה בדפוס" (שם). ברור הוא, שלבעל המהר"ם שיק לא נמסרה אפילו תוכן השאלה והתשובה בדיוק, כי השואל, רבי אליעזר הורביץ, אומר שם בפירושו "כי בדקו המזהל ונמצא טהור ונקי ולא עולתה בו לא מיניה ולא מקצתיה מהחולי הלזה".

מעניין הדבר, שאף אחד מן המפלפלים בנושא זה, ובמיוחד עם דברי ה"יד אליעזר" בתשובתו, לא טרח כלל לראות את התשובה ב"כוכבי יצחק"¹¹, עליה מסתמך בעל "יד אליעזר" בתשובתו בכתבו: "והנה זה יותר משמונה שנים אשר הנהגתי פה העירה לעשות המציצה ע"י שהמציאו הרופאים המומחים. ועשיתי ככה מחמת הסיבה הנזכרת במכתבי הנדפס בבכורי העתים המכונה כוכבי יצחק... ובהסכמת מ"ו הגאון מהר"מ סופר זצ"ל"¹².

התשובה היתה כל כך חשודה, שגם בתרנ"ח מחליט אחד המפלפלים¹³: "וזה טעות ביד אליעזר. וכן כל האנשים היודעים את הרה"ג הג' בעל החת"ס, תמהו מאד בראותם את דברי ה"יד אליעזר". כי מימיו לא פסק החת"ס דין זה בפני אנשי עירו וגם בתשובותיו לא כתב כזה ושלל להחזיק ח"ו את ה"יד אליעזר" כבדאי, אמרו. שמה שהסכים עם ה"יד אליעזר". היה בשעת הדחק¹⁴ והוראת שעה" וכן "כולם הכחישו שלא יצא ההיתר מפי רבם החת"ס". ולא נחה דעתו של עורך "המאסף" ובשעת תרנ"ח שאל את בעל "שבט סופר" זצ"ל לפשר הדבר וגם הוא ידע רק, "כי לערך כ שנה שבאה שאלה כזו... ממדינת אמריקה ולא היתה קבלה בידי בענין זה". ולכן פנה לדודו ר' זלמן שפיצר בווינה, שהיה חתנו של חת"ס והוא השיב, שנודע לו שר' משה סופר התיר מציצה על ידי דבר אחר מפני חשש

10 מתוך השער לחלק הששי.

11 מלבד הרב ר' חיים רש"ל, אשר דבריו הובאו בשדי חמד, קונטרס המציצה, סימן ב, סעיף חי, שראה את השאלה וגם את התשיבה ב"המליץ" תרנ"ט, קכו, וב"המאסף", שנה ה, סי' קכב, וראה עוד בשו"ת מהרי"ץ חיות, סימן ט.

12 יד אליעזר, סימן נה. 13 ב"המאסף" להרב בן-ציון קואטקא, שנה ג, סימן קיא.

14 שדי חמד, קונטרס המציצה, סימן ב, סיף סעיף טו, וראה עוד שם, סימן ב.

סעיף י, כא, יא.

של סכנה „על ידי מציצה בפה למוהל או לתינוק מחמת חולי רע ידוע (צרפת) והיתה רק הוראת שעה“¹⁵. הדבר נמשך עד הזמן האחרון. בספר „זכרון למשה“¹⁶ מזכיר המחבר: „גם שמעתי כי בכוכבי יצחק... הביא תשובה ממרן החת"ס וצ"ל בענין מציצה בפה, אבל דברים מסתפקים (ו) בזה אם יצא כזאת מתחת יד קדשו, ואפשר זייפו דבריו“.

(ב) את יחסו של החת"ס להשכלה ולמשכילים הגדרתי כבר במקום אחר¹⁷. הזכרתי שם גם את הקורספונדנציה שבין החת"ס לבין שי"ר (שלמה יהודה רפאפארט) ואמנם פרשה זו, יחסו של החת"ס לשי"ר, קובעת לעצמה בירור מיוחד. לעת עתה חסרים עוד כמה נתונים לכך, אך מן המכתבים המעטים שנתפרסמו, יוצא ברור, שהחת"ס לא הושפע מכתבי הפלסתר על שי"ר וגם לא הטה אוזן לאיגרותיהם של הרבנים מתנגדיו שהריצו אליו. באחד ממכתביו של החת"ס לר' שלמה רוזנטל¹⁸ כותב הוא על כך במפורש: „כי הלא אנכי לבדי עומד לימינו, לוחם מלחמתו עם שכנגדו עד שכמעט אני בהסתר פנים עם הראב"ד דק"ק בראד עבור זה... אלא שלא נשאתי לו פנים והוכחתי על החשדים שהחשידוהו בעלי ריבו והוא התנצל וקבלתי התנצלותו... ומריצים אגרות אלי שאני גרמתי את התלקחות המריבה על ידי שהעליתי הרב בתוארים ושבחים... ועל זה כתבתי לו באגרת הצעיר שיראה לתקן המעוות ולקרר השלום ואז אשיב לו עוד על דברי תורה שאני תמיד להשיב לו“ וכו'.

אין ספק, איפוא, שהחת"ס השיב לשי"ר בדברי תורה וכיוון שבאוסף התשובות אין תשובות אליו, ברור שהן נשמטו משום מה.

אם לא גרמו סיבות אחרות לכך, כגון: שלא נמצאו העתקות כלל, או שהתשובות לא דנו בדברי הלכה למעשה, אלא היו שעשועי דאורייתא ומשום כך לא התאימו למסגרת התשובות (אף על פי שגם כאלו נאספו ונדפסו!), הרי צריכה הסיבה להיות נעוצה ביחס הרבנים החרדים באונגאריה לשי"ר. שי"ר, כבר בראשית בואו לפראג ועוד קודם שהספיק לעמוד על מהותה של המחלוקת בין המתחדשים ובין החרדים באונגאריה, נענה לבקשת הועד של קהילה אחת לחוות דעה בשאלת סדרי בית הכנסת שגרמה למחלוקת בקהילה ובלא להתחשב עם דעת הרב מרא דאתרא, הביע דעה נגד דעתו ונגד דעת הרבנים החרדים במדינה¹⁹. הדברים

15 שם, שנה ד, סימן ח.

16 זכרון למשה, מאת יוסף הכהן שווארטץ, עמוד 64.

17 החתם סיפר וההשכלה — סיני, חוברת ט—יב, חש"ג.

18 שי למורה מש. ביכלר, תרנ"ה וראה גם תולדות משפחת ראזענטהאל לר' יקותיאל יהודה גרינזאלד, עמוד 86.

19 במכתבי לקהילת ליפטוֹסֶנסֶט־מיקלוש הוא כותב: לא בקביעת הבימה באמצע בית הכנסת במשך מאות בשנים, יש לראות את הגורם לשמירת היהדות בשלימותה המקורית וכו', יאמנם בהמשך מכתבי הוא מסביר סנים גם לחרדים באמרו: „חשובה יותר משאלת הבימה, היא הקריאה לתורה בשם ולא במספר (יעמוד שלישי רביעי וכו') וכאשר מי שהוא הוא בעל תואר „מורנו“ יקרא לתורה בתואר זה“ יכו'. אך סיפורה של חילדות קהילה זו מוסיף: „חוות דעתו זו של שי"ר הדהימה את החרדים בעיר“. A zsidók története Liptó szentmikloson מאת אמיל הרצוג (בודפשט 1894), עמוד 170. גם ה„היתר להוראה“ ששי"ר נתן לליבוש לעז, לא

עוררו רוגז בין החרדים והחדירים חשד בקרבם על נטייתו של הרב מפראג לצד המחדשים. המאבק הקשה עם המחדשים, שנלחמו על פרינציפים שלהם, גררה אחריה, שגם בתוך היהדות החרדית גברה יד קיצונים, ואם החת"ס עוד הבחין בין משכילים חרדים למשכילים פורקי עול, הרי לאחר פטירתו, נחשד כל איש בעל השכלה כפורק עול-שמים ועל כל פנים כתומך במחדשים. אפייני הוא בנידון זה יחסו של רבי מאיר א"ש (בעל שו"ת מהר"מ אש, רבה של אונגוואר) מתלמידיו הגדולים של החת"ס למהרי"ץ חיות, רבה של זאלקווא בתשובות חת"ס סופר נדפסו אליו חמש תשובות²⁰ ואף על פי כן סירב רבי מאיר א"ש, לאחר פטירתו, להשיב לו על שאלותיו. ואחרי אשר... הריץ מכתבים רבים בתלונה אליו. ענה לו בקיצור שאין חפצו לישא וליתן עמו בתורה, כי מצא בספרו "החכם הזקן חרינער" ואם דבר ד' מאסו חכמת מה להם"²¹.

בהגהות מהרי"ץ חיות על מס' נזיר דף ד מביא המחבר: "והקשה הגאון מהר"מ סופר ז"ל בתשובותיו אלי" והתשובה היא בחלק י"ד, סי' שלה, ששם היא מופיעה: "לה"ה הרב... מו"ה פלוני נ"י אב"ד ור"מ דק"ק פלוני". ויש ידים מוכיחות שעוד מספר תשובות שבאו בהשמטת שם השואל ועירו הן למהרי"ץ חיות וכנראה לא בלא כוונה.

ואם כך היה היחס למהרי"ץ חיות שכיהן בגאליציה בריחוק מקום, אין תימה בדבר, שהיחס לשי"ר, שבא לפראג, בקירבת מקום, והתערבותו בענייני היהדות במדינה לצד המחדשים, היתה בה כדי לאשר את הדופי שכתבי הפלסטר הפיצו נגדו, שאין לבו נאמן עם היהדות החרדית.

הגאון בעל "כתב סופר", בנו של החת"ס ויורשו בכסא הרבנות, בתשובתו לר' יעקב אטלינגר, רבה של אלטונא, בנידון אוסף של חתימות-רבנים נגד אסיפת הריפורמים בברונשווייג, כותב: "במדינתנו אונגארן באמצעה עיר גדולה... היא עיר פעסט ושם יושב רב אחד בשמו ר' ליב שוואב, אינו ממאמינים ואינו תוכו וכו' ואני לא כתבתי אליו מחשש, שלא ירצה לחתום. לכן עצתי, שפר"מ נ"י יכתוב אליו... עוד רגע אחד אדבר בענין זה: להיות במדינת בעהמען קהלה המפורסמת וגדולה היא בק"ק פראג וראש הב"ד הוא ראפאפארט ועוד שני דיינים צדיקים גדולי התורה מאוד הה"ג מהו"ו...²² הוא מזכיר, איפוא, את שי"ר בלא תואר רב אלא סתם "ראפאפארט" מה שלא נהג אפילו לגבי הרב שוואב בפסט, אשר עליו גם מוסיף דברים חריפים מאוד.

ברור, שיחס זה לשי"ר הוא-הוא שגרם לגניזת תשובות חת"ס סופר אליו. ג) על השמטה אחת בשו"ת חת"ס מעיר ר' חיים צבי עהרעגרייך, בעל "קצה המטה" על "מטה אפרים", שם, סי' תריד, סוף סעיף ב, הוא כותב: "ולחבת הקודש אזכיר בזה מה שספר אא"ז הגה"ג מהא"י (ר' אברהם יהודה הכהן שווארטץ, בעל "קול אריה") זצ"ל, שהרב המגיד הקדוש מקונוניץ זצ"ל-ה"ה זי"ע מחמת חולשת גופו בעת התפילה היה שטוח עור של דוב דק תחת האנפילאות שלו. בכדי שיוכל

הרבה לו אהדה בציבור החרדים (ראה תולדות משפחת ראזענסהאל להרב יקתיאל יהודה גרינחאלד, עמוד 95).

20 אורח חיים נד, קמ, עט — יורה דעה כח, ו.

21 לב העיברי, "צואת משה", הערה ער.

22 "אגרי"ט סיפרים", כתבי בעל "כתב סופר", עמוד 7.

לעמוד. והיה לו — לבעל „קול אריה“ — משא ומתן של הלכה בזה עם חת"ס ז"ל על ידי חליפת מכתבים, אף שלא נזכר בתשובות חת"ס שלפנינו, וחבל וכו'. מעניין שבקשר עם בעל „קול אריה“, רושם אחד מנכדיו השמטה בשטח אחר. רבי שלמה זלמן עהרענרייך כותב: „מאד תמיהני על הה"ג מברגסאס ז"ל המחבר ספר „אגרות סופרים“ וחשב שם כל גדולי תלמידי החת"ס והשמיט את שם זקני (בעל „קול אריה“), אשר היה רב בעיר ברגסאס עשרים שנה, ואין לתלות שהיה מחמת שכחה והעלם, כיון שהיה בעיר“²³.

(ד) על השמטה מסוימת בשו"ת חת"ס מתהלכת שמועה בין גדולי התורה בירושלים. לפי שמועה זו התחילה התסיסה לפירוד הכולל המשותף לכל האשכנזים עוד בחיי החת"ס. הוא גם נשאל על כך על ידי רבנים בירושלים ותשובתו היתה נגד הפירוד^{23*}.

פירוד כולל אונגארן גם לא יצא לפועל בחיי ורק בזמן כהונתו של בנו, בעל „כתב סופר“. ואמנם גם על יחסו הוא לפירוד הכולל מסופר: „כששלחו לו את תעודת הנזר של הנשיאות עם בקשה שיקבל מינוי זה, לא רצה לקבל בשום אופן... ויש אומרים משום שלא הסכים להתפלגות מכולל הפרושים“²⁴. כאשר גודע בירושלים על הדפסת תשובותיו של החת"ס, השתדלו מיסדי כולל אונגארן, שתשובתו של החת"ס המתנגדת לפירוד, לא תתפרסם בדפוס. לפי המסופר לא עלה להם הדבר על נקלה ורק לאחר מאמצים רבים הסכימו המסדרים להשמיטה.

שאלות ותשובות מהר"מ שיק

רבי משה שיק²⁵, היה מגדולי תלמידיו של ר' משה סופר. תשובותיו נתקבלו כיסודות להלכה בין הפוסקים וגם אוסף תשובותיו נלקה בהשמטות ומשני הסוגים גם יחד.

(א) על גניזת חלק מתשובה אחת (בחלק אורח חיים, סי' שיג²⁶) כבר כתב נפתלי בן-מנחם²⁷. בתשובה זו באו שני מכתבים של בעל מהר"מ שיק: אחד אל „מנהלי העדה דק"ק בערעגסאז" ואחד אל „מו"ה משה אהרן נ"י אבד"ק קאסאן" ואחר כך — „העתק מה שכתב ידידי הרב הגאון הצדיק האבד"ק סיגעט שליט"א בענין הנ"ל“ ולבסוף תשובתו של מהר"מ שיק על דברים אלה. והנה, לא בכל הטפסים של שו"ת מהר"מ שיק בא העתק מכתבו של האבד"ק סיגעט. העתק מכתב זה נמצא רק בחלק קטן של טפסים, ברוב הטפסים נדפסה במקום תשובה זו תשובה אחרת — „אל אצילי בני ישראל... דקהל פעטשי חדש“ וכו'. גם מתשובתו של המהר"מ שיק על דברי הרב מסיגט נשמטו — באותם הטפסים, בהם נשמט

23. „זכרון למשה“, עמוד 5.

23* ראה שו"ת בית שלמה לר' שלמה דרומיר, יורה דעה, תשובה צט (מהדורת שנייה), שגם הוא נשאל על כך. תשובתו נושאת את התאריך תרכ"ב, אך ברור שהבעייה עלתה עוד בהרבה לפני זה. 24 ספר „שלשה עולמות“ לר' חיים המבורגר, חלק א, עמוד כא.

25 ביוגרפיה עליו נתפרסמה ב„מחזיקי הדת“, לביב תרע"ב, ובאחרונה בספר לתילות הרפורמציה הדתית בגרמניה ובאונגאריה, ניויורק תשי"ח. שניהם מאת הרב יקותיאל יהודה גרינצאלד.

26 מהר"מ שיק, חלק אורח חיים, מינקאטש תר"ם.

27 ב„סיני“, כרך יד (תשי"ד), עמ' קנב—קסב, במאמר „מתלוקת ברגסאס“.

העתק מכתבו של הרב מסיגעט — פסוקים אחדים בהתחלת התשובה. המהדורה השנייה של שו"ת מהר"מ שיק (סאטמאר תרס"ד) יצאה לפי טופס מתוקן, כלומר בלא העתק מכתבו של הרב מסיגעט והשמטה בנוסח תשובתו של מהר"מ שיק.

הסיבה של השמטה זו גלוייה לעין: מניעת עלבון לבני משפחת הדיין. ואין הדבר משנה אם מניעה זו באה מתוך רצון המ"ל שהרגיש בדבר בשעת ההדפסה, או שהיא באה מתוך אונס, תחת איום של משפט, כפי שמתאר נ. בן-מנחם. (ב) על השמטה אחרת מאוסף שו"ת זה מודיע אחד מתלמידיו של המהר"מ שיק, רבי יעקב יוסף גינז. מעניין, שגם השמטה זו קשורה ברבה של סיגעט, רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים.

הרב ישכר שלמה טייכטאהל, חתנו של ר' יעקב יוסף גינז, מוסר²⁷: „מו"ח חגאה"צ מו"ה יעקב יוסף גינז, אבד"ק ביסערמין (תלמיד מובהק ממרן הגאון מהר"מ שיק) זל"ה, פעם אחת (בהיותו יושב על שולחן חותנו הגביר בסיגעט) ביקש ממנו, מרן הגאון בעל „ייטב לב" וצ"ל להביא לפניו פנקסי השו"ת של רבו הגוצ"ל והיה רוצה לעיין בדבר שאלת עגונה, ואגב עבר גם על עניינים אחרים. וכשהחזיר לו הכתב יד אמר לו בזה הלשון: שמע לדברי מה שאומר לך! אם אתה רוצה לחוס על כבוד רבך, אני מיעצך שב' תשובות לא יודפסו כלל מפני שהם נגד מנהג העולם. ומי שלא הכיר את צדקתו של המהר"מ שיק יסבור שהיה איזה מחדש ויוכל ח"ו לבצבץ עליו(ז). ואלה הן המה: (א) מפני מה לא אמר שלום עליכם בליל שבת קודש בעת בואו לביתו מבית הכנסת והשיב כי גם רבו מרן החת"ס לא נהג לאמרו²⁸. (ב) למה בעת שהרבנית היתה יולדת לא תלאו בביתו אלו הניירות הנדפסים עם שמות (שקורין שמירה ליולדת), והשיב גם כן כי כן ראה אצל רבו... ומנהג העולם הוא היפך מזה, וע"כ מוטב להשמיטם, וכן נעשה". (ג) על גניזה של כב תשובות מאוסף התשובות של המהר"מ שיק, מודיע הרב מאיר שטיין²⁹: „אני הייתי בשנת תרע"ה בעיר ברלין בבית הגביר הנכבד הרבני התורני הירא והשלם מו"ה יהודה ליב קליין ז"ל, גם אשתו הצדקת תחי' המה נכדו בעל מהר"מ שיק, והראה לי שם כתבי יד המהר"מ שיק, התשובות שבסכום רב עלה בידו אחרי דין ומשפט להוציאן מעושקם, והנה ראיתי והראה לי שם כב תשובות שלא נדפסו, כי דברים אלה מתנגדים למה שכתב המהר"מ שיק ז"ל ובפרט על בעלי השטטוסקווא והעלימו אותן. ויש גם כן חשש שאפילו אותן שנדפסו אינם נובעים מעטו, וזה גלוי וידוע לרבני ברלין, ובקשתי מנכדו הנ"ל ז"ל שירשה לי להעתיק ולפרסם הדבר, אמנם הוא השיב לי: כי לא יהיה גיח לנפש המהר"מ שיק ותשובות מהר"מ שיק יאבדו ערכן, אם יודע לעין כל שיד זרים שלטו בהן. אם עודנה הן מונחות בבית הגביר ז"ל? לא ידעתי, כי כאשר היה בביתי הרבני המופלג מהו' אליה שיק, נכד המהר"מ שיק בשנת תרפ"ב והלך מפה לק"ק ברלין, אמר לי כי ש"ב הרב הג' ר' יוסף צבי דושינסקי רב בק"ק חוסט, בקש ממנו שיאבה לדבר על לב אחותו אלמנת הגביר הנ"ל שתתן לו כתבי-יד המהר"מ שיק ז"ל".

27 זכרון למשה, עמוד טא, אות ב.

28 בקשר לזו ראה ספרי „תחתם סופר ותלמידיו", ירושלים תש"ה, וב„הדביר", קיבץ

לחורה ולחכמת ישראל, תשי"א, מאמרי „רבי משה סופר ורבי חיים מחלוצין".

29 לית אר"ש (שנחין אגודת הרבנים החרדים בסלובקיה) בעריכת הרב מאיר שטיין,

סירנבה, שנת תרפ"ו, בחלק העברי, עמוד יד.

שאלות ותשובות זכרון יהודה

מחבר התשובות בשם זה³⁰, הוא הגאון ר' יהודה גרינוואלד, ששימש רב ואב"ד בעיר סאטמר (רומניה).

(א) על השמטה מענינת בספר זה כתב הרב י. ל. הכהן פישמן יי. הרב גרינוואלד היה מתנגד לציונות וגם לאגודת ישראל. כאשר תלמידיו הדפיסו את אוסף תשובותיו, הדפיסו על יד התשובה (סי' קפז) „אם מותר להתחבר לציונים“, גם תשובה (סי' ר) „לכב' עמיתי יקירי... הגה"צ... מו"ה יוסף חיים זאנענפעלד“ „אם נכון להתאחד עם בעלי האגודה“, אך כשנודע הדבר לאנשי האגודה, הוציאו תשובה זו תוך מהלך ההדפסה ובמקומה הכניסו פלפול בדברי הרמ"א באורח חיים סוף סי' תריב „אם מותר לנגוע ביום הכפורים באוכלים ליתן לקטנים“ אמנם שכחו לטשטש את הדבר גם במפתחות — כך שגם בטפסים שהשמיטו את התשובה — ב„מפתחות“ היא נשארה מסומנת. התשובה עצמה לא נשארה אלא בטפסים בודדים.

(ב) על תשובה אחרת שנועדה לאוסף שו"ת זה ונגנזה מראש, מודיע הרב ר' דוד צבי קאטצבורג, בעל „תל תלפיות“³². וזה דבר ההשמטה: הדפסתו של ספר שו"ת זה נמסרה לדפוס האחים קאטצבורג בבודפשט, בניו של ר' דוד צבי קאטצבורג וכך נתאפשר לו לעיין בתשובות בכתב-יד, כתוצאה מכך הוא מוסר: הצצתי בכתבי ידיו-הקדושים והשתוממתי על גדלו בתורה... לכוון הלכה לאמיתה של תורה בתשובותיו... אכן תשובה אחת מידו הקדושה ראיתי, אשר לא רציתי ליתנה בדפוס וזה תוארה:

„מכתב כהדר"ג נ"י קבלתי בעתו ומה שהעיר כהדר"ג על הא שמסומן בפ' פקודי תחילת פרק לט מפסוק ומן התכלת שהוא פסוק קודם פ' „שני“, וכתב שבעל מחלק הפרשיות טעה כי לפי פירוש רש"י ז"ל כאן יש בגדי שרד... הבגדים שמכסים בהם כלי הקודש בשעת סלוק מסעות ואין לזה שייכות לבגדי כהונה הנזכרים אחר כך ומוזה שאנו מפסיקים לעשות פרשה „שני“ אחר פסוק זה, יש ראייה לפירוש רש"י ז"ל עכת"ד הדרת גאונו ג"י, פליאה נשגבה בעיני האריך פלטה קולמסו לומר שבעל המחלק הוזה עשה כן מדעתו וגם שטעה, חס לנו מלהרהר כן בדבר שמסור לרבבות אלפי ישראל זה כמה אלפים שנה, כי אפילו הנקודה היותר קטנה מסורה לנו בסתרי תורה, דברי... שהם כבשונו של עולם... ובלי שום ספק שבעולם ישמורים הפסק הפרשיות הללו מסיני... ולדעתי ברור... שכל מין פיסוק ופיסוק שבחורה ובכלל זה כל הפסק פרשיות בין פתוחות... בין מה שאנו מכנים אותם בשם קאפיטל, סימן. הכל בכלל מה שאמר, אלו הפסוקים, ר"ל הפיסוקים... ושרי ליה מרי“.

ועל זה מוסיף רד"צ קאטצבורג:

„ונגד זה הנני מראה באצבע על מאמר אחד... הנדפס ב„תל תלפיות“ בשנת תרס"ג מהגאון העצום ר' פסח פינפר דומ"ץ דק"ק ווילנא בו מרעיש עולמות

30 שו"ת זכרון יהודה מאת ר' יהודה גרינוואלד, בודאפשט תרפ"ג.

31 „סיני“, שנה שלישית, חוברת ה—ו (ל—לא), ת"ש.

32 תל-תלפיות, תרס"ג על רד"צ קאטצבורג, ראה במישור, גליון קב—קד (תש"ב) מאת

נפתלי בן-מנחם; ספר המזרחי, ירושלים תש"י, עמ' 169—181.

אודות הקאפיטלען שהמה מעשה הכומרים והמה נגד ההלכה...³³. והנה התל תלפיות" היו לו אז מהלכים בין קוראים נכבדים וגאוני הדור בכל מושבות ואין אחד סותר דבריו ושתיקה כהודאה דמי'... ודברתי גם כן עם חכמי הביבליאטעק הבקיאים בענינים אלה והוא דבר פשוט בעיניהם שהקאפיטלען חדשים באו ולא היו ולא נמצאו בדורות הראשונים ובספרים עתיקים. והגאון דסאטמאר ז"ל הולך בתומו צדיק, לא היתה לו ידיעה מכל אלה ולכן כתב מה שכתב בתשובה הנ"ל והיתה לי צער מזה... וכתבתי לשני גאוני הדור, דראדאמישלא (הוא הגאון ר' שמואל ענגיל) וה' מאד שליט"א (הוא הגאון ר' מרדכי ליב ווינקלר, בעל שו"ת "לבושי מרדכי") והנני מעתיק בזה תשובתם:

הגאון מראדאמישלא כותב: "הנני להשיב מפני הכבוד אודות הקאפיטלעך, אנכי באמת אינני בקי בענינים האלה... אך בעיקר הדבר גם מדעתי נוטה לדברי הגה"צ מסאטמאר זלה"ה, כי על כל פנים כבר נתפשטו הקאפיטלען... עוד קודם הזמן של מרן הבית יוסף והרמ"א זלה"ה אשר מפיחם אנו חיים... ולא ערערו על זה... על כן לדעתי יוכל להדפיס גם התשובה מהגאון דסאטמאר והגם שכתב שם שהם הלכה למשה מסיני, יוכל להיות שאינו כן, על כל פנים כבר נתפשט המנהג".

הגאון ממאד כותב:

"והנה על דבר מה שכתב בתשובה הגה"צ ז"ל בהנמצא בכל החומשים סדר קאפיטל, הוא גם כן הלכה למשה מסיני... כיון דלא הוזכר בש"ס שום רמז מזה... ואם כן אפשר כי הקאפיטלען אינן רק למנין הפסוקים... ועכ"פ אינן בכלל מה שכתוב במס' נדרים פסוקים הלכה למשה מסיני, דאינן נקראים פסוקים, אלא פרקים שכוללים כמה וכמה פסוקים... לענ"ד לא ידפיס תשובה הנ"ל עד אשר ימצא... איזה הכרעה, והלא יש מקום לדפוס בהשמטות ואם לא ימצא דבר מכריע לענ"ד ידפיסה עם מה שכתבתי ב"תל תלפיות".

רד"צ קאטצבורג נהג כעצת הגאון ממאד, לא הדפיסה בספר שו"ת "זכרון יהודה", אך יחד עם מכתבי הגאונים מראדאמישלא וממאד פורסמה ב"תל תלפיות".

33 ב"מקראות גדולות" דפוס ויניציאה רס"ו הכניסו לראשונה את החלוקה לפרקים. המגיה ר' יעקב בן חיים התנצל על כך ש"נטה אחרי" כומר רומי". וראה ב"מסורת המסורת" לר' אליהו בחור (בהקדמה, דף ח), שהחלוקה לפרקים "איננה מעשי ידי חכמי הדת או בהסכמתם, אכן היא המצאת נוצרי אחד שהעתיק מעברית לרומית וראה מן הצורך לחלק הספרים לפסקי פסקי.. וחלקם לפי סברתו ויקראם בשם קאפיטולים". בשנת תרס"ו פירסם ר' פסח פינפר ספר שלם "מסורת התנ"ך" המטפל בבעייה זו. היא מתעכב הרבה גם על הסנדנציה הנוצרית שבחליקה. מדבר רתת וטוען קשות נגד השתיקה של גדולי התורה על חרירה נוצרית זו לתוך קודש הקדשים שלנו. הגאון האדרי"ת, רבה של ירושלים, בהסכמתו לספר זה, אומר: "שדבר זה הוא ראוי ונחוץ להשמיע בקהל ישראל ובידאי היה מצוה גדולה לשנות", אך הרכ פינפר מתאונן: "חי נמשי, כי דברתי מזה והצעתי לפני מוסלגים בגמרא ולפני רבנים ודרשנים ולא האמינו כלל שהקפיטלען מעשי נוצרים" (בספרו, עמ' 50). ואמנם רבים הם מופלגי התירה, רבנים גדולים וגאינים שלא ידעו על כך ובנו מגדלים סורחים באחיר על יסוד חליקה זו. כך, לרוגמה, מיסר מהרי"ץ חיות ב"אגרת הבקורת" שלו (דף ג, ב בהגהה) השערה חריפה בנוייה על מנין הפסוקים מהפסק בשם רא"ז מרגליות (וראה גם בנתינה לגר, במדבר, פרשת נשא ו, כג) וראה ב"כרם חמד", מחברת ששית (תר"א), עמוד 216, הביקורת על "אגרת הבקורת" מהרב ש"ר בנידון זה.